

ozbiljnom znanstvenom radu. Svježinom izražavanja i originalnim pristupom problemu autor je znatno pridonio razumijevanju ovog historijskog problema, veoma važnog ne samo za političku nego i za kulturnu povijest srpskog naroda. Knjiga također sadrži uredan znanstveni aparat te opsežan popis literature i objavljenih izvora za proučavanje ovog perioda srpske povijesti.

Zoran Ladić

MIROSLAV BERTOŠA, MLETAČKA ISTRA U XVI I XVII STOLJEĆU

I — 323 str., II — 510 str.

(Istarska naklada, Pula 1966.)

Djelo istarskog povjesničara dr. Miroslava Bertoša, iako po tematskom opredjeljenju vezano uz područje regionalne (Istarske) povijesti, po metodološkim postupcima predstavlja vrlo značajan doprinos razvoju cijele hrvatske historiografije. Autor se ne bavi pitanjima metodologije na teoretskom nivou, ali su njegove rasprave zanimljive kao metodološki obrasci za obradu pitanja ekonomske, socijalne i demografske historije te historije mentaliteta. Značajan je i autorov odnos prema starijoj istarskoj historiografiji, koja je također bila jedan od predmeta njegovih proučavanja (usp. Istarsko vrijeme prošlo, Glas Istre, Čakavski sabor, Pula 1978, str. 11—70, te Etnos i Etnos zavičaja, Istra kroz stoljeća, Pula—Rijeka 1966, str. 328), a koju ocjenjuje nepristrano iznoseći njene mane i vrline u kontekstu prožimanja hrvatskog, slovenskog i talijanskog kulturnog kruga. Autor se trudi raditi na razini suvremene svjetske venecijanistike, čije rezultate prenosi i ocjenjuje u svojim djelima. Djela su mu uz to pisana lijepim i suvremenim književnim stilom, što se vidi već iz samih naslova i podnaslova rasprava tiskanih u ovoj njegovoj najnovijoj knjizi.

Prvi svezak nosi podnaslov »Kolonizacija — teme i problemi«, a drugi »Društvene strukture, populacija, gospodarstvo«, čime nas zapravo upozorava na njihov stvarni sadržaj. Djelo se sastoji od 13 što dužih, što kraćih priloga, nastalih na temelju istraživanja fondova domaćih i inozemnih arhiva u periodu između 1966. i 1983. godine. Veći dio priloga već je bio objavljen, te se u sv. II (str. 420—422) navode njihova izdanja. Autor također navodi da se većina ovih tekstova, u nešto drukčijem obliku, nalazi u sklopu njegove doktorske disertacije, obranjene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1981. godine.

Prve dvije rasprave I. sveska više su globalnog karaktera, kao i zadnja zaključna rasprava, dok su ostale rasprave analize i prikazi pojedinih egzemplarnih slučajeva. Iz navedenog razloga prvu uvodnu raspravu prikazat ćemo opširnije, dok ćemo kod ostalih samo naznačiti sadržaj.

Prva rasprava »Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću: odrednice povijesnoga razvika (uvodna razmatranja)« u 13 kratkih točaka ocrta pojedine probleme navedenog razdoblja (str. 13—44). Konstatira temu rada i metodološki pristup, tj. zaokret prema društvenoj povijesti, ali bez isključivanja pripovjedačke komponente. Nakon toga autor je u nekoliko točaka ocrtao širu problematiku vezanu uz slabljenje Mletačke Republike i odraz tog slabljenja u Istri. Vrhunac Mletačke Republike bio je u drugoj polovini XV. stoljeća, a u XVI. stoljeću dolazi do vrlo naglog propadanja. Prosperitet Republike nije se odrazio u Istri, dok je njeno slabljenje imalo za nju vrlo pogubne posljedice. Istra je bila prva stepenica mletačkog prodora na Levant (prvi posjed koji joj se sâm predao u XIII. stoljeću bili su istarski gradovi) i »navigacijska stanica iznimne važnosti«, u kojoj su se obavljali popravci

i prekrivala roba na putu u Veneciju i iz nje, Venecija je ograničavala političku i ekonomsku slobodu istarskih gradova, ali se to iz navedenih pomorsko-tehničkih razloga nije razvilo u krizu do dvadesetih godina XVI. stoljeća, kada dolazi do sužavanja opsega mletačke trgovine i prelaska na novi tip brodova, tehnički bolje nordijske bretone, koji zaobilaze istarske luke.

Autor nadalje govori o fenomenu urbanog eksodusa, koji uzima maha tridesetih godina XVI. stoljeća, i o biološkom slatjenju žiteljstva, naročito gradskog. Ilustrira ga izvještajima rasporskih kapetana, vrhovnih mletačkih povjerenika u Istri. Slijedeći problem kojim se autor bavi jest problem mletačkog kopnenog limesa (seoskog zaleđa istarskih gradova), »nesigurne i pravno-diplomatski nedefinirane granice«. Obrana granice bila je organizirana na principu teritorijalne milicije, »crnide« ili »crne vojske«. Bertola upozorava da će trebati bolje istražiti poremećaje koje su u Istri izazvali ratovi, nestašice i epidemije te njihove međusobne odnose. Ti su poremećaji uzrokovali napuštanje dotadašnjih malih sela i prelazak s poljoprivrede na stočarstvo. Sredinom XVI. stoljeća u južnoj Istri je na taj način bilo napušteno prako 70% sela i ostalo je neobrađeno 90% zemljišta.

Da bi spriječila navedeni proces, mletačke vlasti donijele su povlastice za doseljenike. Cvrstcu pravnu osnovicu kolonizacije potopili su tek u drugoj polovici XVI. stoljeća. Kolonizacijom su tako od 1576 do 1592. godine upravljali istarski providuri, a 1592. godine nadležnost je prenesena na rašporske kapetane. Autor donosi prikaz sporadičnih naseljavanja u XVI. stoljeću iz područja Furlanije, Karnije, Albanije, Bologne, južnoslavenskog područja i Grčke, prikaz toka uobičajenog postupka naseljavanja i problema ilustriranih izvještajima mletačkih povjerenika.

Jedna od posljedica kolonizacije bila je modifikacija etničkog sastava Istre, iako su motivi kolonizacije bili prvenstveno gospodarske prirode. Istarsko gospodarstvo ni u najnižoj točki nije toliko zamrlo da ne bi davalo mogućnosti naseljenicima iz još pasivnijih krajeva. Mijenjanju etničkog sastava pridonosili su i drugi faktori, poput trajnog naseljavanja mletačkih plaćenika (stipendijari Veneti) nakon završetka vojne službe, među kojima je bilo i Romani i Slavena.

Za razliku od spontanog naseljavanja, koje je uglavnom dobro asprijevalo, organizirana kolonizacija, koja se provodila od sredine XV. do sedamdesetih godina XVII. stoljeća, bila je bezuspješna i popraćena velikim trošacima. Organizirane kolonizacije imale su i strateško značenje, napućivanje krajeva ugroženih napadima Turaka i »kraljevaca«, habsburških podanika. Sa svoje strane i Habsburgovci su kolonizirali svoje istarske posjede. Kao jednu karakteristiku kolonizacije u mletačkom dijelu Istre autor navodi vjersku homogenost stanovništva nasuprot etničkoj heterogenosti. Pokušaji naseljavanja pravoslavaca gotovo redovno su izazivali sukobe s rimokatoličkim biskupima.

Nadalje, autor se osvrće na nazive »prvo« i »drugo hrvatsko naseljavanje Istre«, koje ne smatra ispravnim jer negiraju kontinuitet kolonizacijskog procesa. Smatra da se migracije mogu dijeliti na razne druge načine (samoinicijativne i organizirane, pojedinačne i grupne, vanjske i unutrašnje). Osvrće se na pisane izvore za kolonizaciju i na istraživanje jezičnog materijala, prvenstveno na radove M. Hraste, za koje kaže da su »dragocjeni argumenti za autentično utvrđivanje etničke strukture Istre poslije novih naseljeničkih valova u XVI i XVII stoljeću«. Ukratko ocrtava i ilustrira asimilacijske procese (promjene jezika, običaja, načina ophođenja i odijevanja, prezimena, bračnih običaja).

U zadnjoj točki autor se osvrće i na probleme vezane uz pojavu ruralnog i urbanog razbojništva, ukazuje na njegove socijalne korijene, ali i na negativne socijalne posljedice. Upozorava na činjenicu da se razbojništvo ne može poistovjetiti sa socijalnim buntom.

Druga rasprava »U susret apokalipsi« (str. 45—79) također je globalnog i sintetskog karaktera, a podijeljena je u nekoliko kraćih poglavlja. Prvo poglavlje »Istarska politička dihotomija« ocrtava političku geografiju Istre podijeljene među posjede Mletačke Republike i Habsburške Monarhije. Drugo poglavlje »Činitelji de-

populacije« osvjetljava široki spektar činitelja koje Istra dijeli s mnogo drugih država, ali ih mnogo teže podnosi. To su: prođori skandinavija, rat Venecije i Austrije 1506—1523. godine, epidemije kuge i malarije, «ušočki rat» (koji je i inače područje autorova interesa, usp. Istarsko vrijeme prošlo, str. 130—186), klimatski činitelji i kolonijalno obilježje mletačke vlasti. Svakom činiocu posvećen je kraći dio poglavlja (osvrći na historiografiju i zapažanja o navedenoj problematici). U trećem poglavlju «Kontinuitet kolonizacije» raspravlja o tezi o dvije hrvatske seobe u Istru i donosi njen historijat. Zaključuje da je kolonizacija bila neujednačen, ali kontinuiran proces. Zadnje poglavlje «Bjegovi, doseljavanja, kolonizacija. (Primjeri iz južne Istre» najopsežniji je dio navedene rasprave. U njemu se podrobnije obrađuju problemi i procesi kolonizacije druge polovine XVI. stoljeća na primjeru Puljštine. Također se osvrće na tok organizirane kolonizacije i organizacijske akte mletačkih vlasti u drugoj polovini XVI. stoljeća.

Sljedeći blok rasprava nosi zajednički naslov «Teškoće organizirane kolonizacije» (str. 81—153) i sastoji se od dvije rasprave o pojedinim kolonizacijskim pokušajima. Prva od tih rasprava, «Pokušaj naseljavanja Bolonjaca u južnu Istru (1560—87)», razmatra jedini veći pokušaj organizirane kolonizacije apeninskih Talijana u Istru, koji je propao zbog otpora puljskih nobila. Pothvat je bio zamišljen, smatra autor kao tipična kapitalistička akcija koja je pokretačima trebala donijeti znatnu korist. Autor također prikazuje administrativne akcije mletačke vlasti kojima je ona željela poduprijeti ovaj kolonizacijski pokušaj i teškoće koje su je u tome ometale. Osvrće se na izvore i literaturu o tom pitanju. Vrijednost ovog, a i drugih rasprava sakupljenih u ovoj knjizi, nalazi se i u sretnom kombiniranju narativne i strukturalne komponente, tako da je rasprava ujedno puna životnih podataka i dubokih analiza.

Rasprava «'Povijest' neostvarenog katastrofa» iznosi pokušaj stvaranja katastrofa državne i zapuštene zemlje u Istri. Prvi pokušaj izvršen je u periodu 1565—1566. godine, a drugi, malo svrsishodniji, u periodu 1611—1614. godine. Nažalost, tada su izrađeni i dosada sačuvani jedino katastrofi Umaga i Novigrada.

Sljedeća rasprava «Naseljivanje Dvigrada i njegova područja: borba za zemlju, borba za opstanak» (str. 155—181) pokazuje uspješnu revitalizaciju područja Dvigrada. Uglavnom je izrađena na osnovi zbirki sudskih spisa obitelji Korenić, jedne od kolonističkih obitelji iz područja Dvigrada, te kaptolskih zapisaka iz Dvigrada. Samim time autor je upućen na metodu rada pomoću egzemplarnih slučajeva. Metoda sama po sebi nije najstretnija, ali je u ovom i u mnogim drugim slučajevima jedina moguća.

Rasprava «Dramatična epizoda organizirane kolonizacije: hajduci u Puljštini (1671—75)» (str. 183—255) daje na osnovi izvorne građe novo svjetlo na epizodu kolonizacije risansko-bokeljskih hajduka u Istru. Taj problem je dosada tretirao u historiografiji G. Stanojević, ali s prevelikom dozom pristranosti prema hajducima. Autor se osvrće na njegovo mišljenje, ali puno kompleksnije zahvaća problematiku. Analizira ovaj pokušaj kolonizacija sa svih strana, od hajdučkih želja i želja mletačkih vlasti preko realnih teškoća i sukoba sa starosjedilačkim stanovništvom do sloma pokušaja i povratka hajduka u Dalmaciju. Rasprava je izuzetno značajna zbog unošenja novog svjetla i svođenja navedene problematike u realne okvire, jer je današnja jugoslavenska historiografija uglavnom ponavljala Stanojevićevo mišljenje.

Kao primjer uspješno provedene kolonizacije, koja je čak i prekoračila intencije organizatora, nalazi se rasprava «Jedan gospodarski i populacijski uspjeh mletačke kolonizacije: selo Premantura (1565—1797)» (str. 257—304). Autor prati razvoj Premanture od doseljavanja nekoliko obitelji dalmatinskih Vlaha krajem XVI. stoljeća do njena prerastanja u «jedno od najvitalnijih ruralnih središta Puljštine». Prikazan je demografski i gospodarski razvitak Premanture od seobe u XVI. do XVIII. stoljeća. Zanimljivi su podaci o relativnom prosperitetu Premanture u periodu uskočkog rata, koji je u cijeloj Istri prouzročio gotovo potpuni gospodarski i demografski slom,

i uzrocima tog prosperiteta. I ovaj rad, kao i većina rasprava sakupljenih u ovoj knjizi, ilustriran je tabelarnim pregledima s kvantitativnim ili faktografskim podacima.

Zadnja rasprava »Kolonizacijska i gospodarska kriza: brojčani pokazatelji« (str. 305—320) predstavlja sažetak osnovnih teza i skupni prikaz fragmentarno sačuvanih brojčanih pokazatelja kolonizacijskih procesa. Jedan dio rasprave posvećen je procesu nastajanja pustopoljina, karakterističnom za cijelu onodobnu Evropu, a od kojeg nije bila pošteđena ni Istra. Zanimljivi su i podaci o gustoći naseljenosti, snazi kolonizacije izraženoj omjerom starosjedilačkog i novonaseljenog stanovništva, o prirastu stanovništva u istraživanom periodu, te u odnosu gradskog i seoskog stanovništva i njegovim promjenama.

Prvi blok rasprava II. sveska »I bi kruto veliki rat... Istria bi vsa poplinena« (1615—1618) (str. 9—90) posvećen je uskočkom ratu »kao dijelu socijalne povijesti Istre«. Autor analizira uzroke i povode izbijanja rata, pri čemu naročito apostrofiraju ekonomske činioce, posebice trgovinu solju. U drugom dijelu ocrtava tok samog rata, te naglašava osobito ulogu običnih istarskih ljudi, s obje strane granice, u njegovu vođenju, njihove podvige i nevolje. Zanimljiv je dio o uhodama, mletačkom uhodu Domicijanu Zari iz Račica i austrijskom uhodu Jeli Medetiću iz Karoŕbe. Treći dio bloka posvećen je neposrednim i trajnim negativnim posljedicama uskočkog rata. Zaključak pod naslovom »Pouke i poruke uskočnog rata« (str. 88—92) upozorava da uskočki rat ne treba karakterizirati kao »manifestaciju etničke svijesti«, nego prije »banderijalne«, kao potčinjavanje naših ljudi interesima stranih sila, a ne kao naprednu borbu protiv stranog zavojevača. Govori i o dugoročnim posljedicama kratkotrajnog rata, te time objašnjava i potrebu njegova proučavanja i njegovu važnost za cijelu kasniju istarsku povijest.

Na ovaj blok sadržajno se nadovezuje drugi blok rasprava »Zlokobni kunfinski istarski — sukobi na mletačko-austrijskoj granici u Istri od XVI. do XVIII. stoljeća« (str. 101—174). Ističe se manje intenzivno, ali neprekidno trajanje sukoba, čiji je vrhunac bio sâm uskočki rat. Autor ocrtava političku geografiju Istre i uzroke spороva na granici oko differentia, nepodijeljenih i pravno nedefiniranih zemljišta. Detaljno opisuje žarišta sukoba i njihov historijat. Posebno je zanimljiv zaključni dio »Iracionalni mentaliteti kunfinski« (str. 154—159), koji predstavlja prilog povijesti mentaliteta istarskog čovjeka i trajanju osjećaja podijeljenosti još puno vremena nakon ujedinjenja istarskog mletačkog i austrijskog područja u jedinstvenu cjelinu, duboko u XIX. stoljeće.

Rasprava »Domaća kuga (Domestica pestilenz) ili razbojništvo u Poreštini« (str. 175—222) predstavlja predradnju za detaljniju analizu, koju autor misli provesti u posebnom djelu. Upozorava na njegovu uklopljenost u općeevropske tokove. Posebno naglašava vezu prognaništva i razbojništva uz vrlo zanimljive metodске postupke utvrđivanja njegove rasprostranjenosti, po uzoru na suvremene evropske autore.

Blok rasprava »Kolonizacija, javni radovi, ekologija« (str. 223—244) ocrtava pokušaje sanacije nezdravih klimatsko-higijenskih prilika u zapadnoj Istri čišćenjem zapadnoistarskih gradova, što je organizirao rašporski kapetan Andrea Contarini (1623—1625), zatim osvjetljava otpore i konačni slom inicijative nakon najjače epidemije kuge u Istri 1630—1632. godine i pokušaje osposobljavanja porečke i rovinjske luke melioracijskim radovima u 80-im godinama XVII. stoljeća. Navedeni pokušaji reguliranja porečke i rovinjske luke nisu ni doživjeli neposrednu realizaciju. Autor govori o uzrocima neuspjeha i negativnim momentima u pokušajima provedbe navedenih inicijativa. Posebno značenje navedenih Bertošinih rasprava leži u otvaranju novog istraživačkog područja u okviru naše historiografije, proučavanju odnosa čovjeka i njegova životnog ambijenta.

Prezadnji blok rasprava, »Dokumentarna građa za etno-historiju Istre pod Venecijom« (str. 245—355), bavi se problemom suživota romanskog (talijanskog, v-netskog i furlanskog) i slavenskog (hrvatskog i slovenskog) kulturnog kruga u pe-

riodu od XVI. do XVIII. stoljeća, periodu prije njegove ideologizacije i politizacije u XIX. i XX. stoljeću. U poglavlju »Etnički črčki istarskog Cinquecenta i Seicenta« (str. 246—255) daje skicu osnovnih črta istarske etničke situacije u XVI. i u prvim desetljećima XVII. stoljeća na temelju literature i objavljenih izvora, a zatim u nizu rasprava ocrtava etnički sastav i odnos kolonizacijskih kretanja prema njegovu miješanju u istarskim gradovima (Pula, Dvigrad, Labin, Barban, Bale).

Izuzetno je zanimljiva u metodološkom pogledu zadnja rasprava »Neotkriveni svijet istarske subalterne kulture« (str. 277—379) kao poticaj proučavanju historije mentaliteta. Kao pretežni izvor autoru su poslužile pastoralne vizitacije porečke biskupije, kojima je obuhvaćena 1/3 istarskog poluotoka. Rasprava ima značenje kao poticaj i uvodno istraživanje novih, u našoj historiografiji još nedodirnutih područja povijesti mentaliteta.

Zaključna razmatranja (str. 381—419) popraćena su brojnim grafikovima i grafičkim prikazima, a sažimaju dosad iznesene teze i otvaraju neka nova pitanja. U tekstu je obrađeno i područje Pazinske knežije, tako da se navedeno poglavlje može promatrati kao sinteza socijalnog razvoja Istre XVI—XVIII. stoljeća.

Drugi svezak »Mletačke Istre u XVI i XVIII stoljeću« donosi i kazala osobnih imena, zemljopisnih naziva te stvari i pojmova (str. 432—514) za oba sveska, napomenu o tekstovima od kojih je knjiga sastavljena (str. 420—423) i bilješku o autoru (urednika Alde Klimana) (str. 423—425). Popraćena je sažetkom na talijanskom jeziku (str. 426—431) za oba sveska.

Sve rasprave izrađene su na osnovi dosada neobjavljenog i neobrađenog materijala, naravno uz uvažavanje dosadašnjih istraživanja naših i stranih povjesničara, ukoliko su bila provedena i ukoliko mogu poslužiti boljem razumijevanju istarske situacije. Autor je težio osvijetliti što više novih pitanja, što se ponekad odrazilo na težu preglednost teksta, čega je i sam autor svjestan. Zbog svih navedenih kvaliteta knjiga je vrijedan poticaj otvaranju novih istraživačkih pitanja i suzbijanju nekih ukorijenjenih predrasuda, te bi trebala biti interesantna i historičarima koji nisu posebno zainteresirani za samu temu istraživanja kao svojevrsan metodološki obrazac.

Damir Karbić

JOSEP BARBARIĆ, JOSIP KOLANOVIĆ; ŠIBENSKI DIPLOMATARIJ —
DIPLOMATARIUM SIBENICENSIS, ZBORNIK ŠIBENSKIH ISPRAVA

Muzej grada Šibenika, Šibenik 1986, 402 str.

Edicija, što je nedavno izišla iz tiska, prvi je svezak nove serije što ju je pod naslovom »Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara« pokrenuo Muzej grada Šibenika. U toj će se seriji »objavljivati svesci pisane građe o prošlosti Šibenika i njegova distrikta« (str. VII), kako je u »Uvodnoj riječi« obrazložio glavni i odgovorni urednik ove edicije Slavo Grubišić.

Arhivska građa za povijest Šibenika opsežna je i raznolika. Ona se uglavnom čuva u Historijskom arhivu u Zadru, Sabirnom centru arhivske građe u Šibeniku, samostanu konventualaca sv. Frane i samostanu sv. Lovre. Tom se građom historiografija dosada premalo koristila, pa se kao neminovnost nametalo pokretanje jedne ovakve serije koja bi tu arhivsku građu približila istraživačima.

Kao prvi svezak ovog niza objavljen je »Šibenski diplomatarij, Zbornik šibenskih isprava (Diplomatarium Sibencense)«. On se privremeno čuva u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, kamo je stigao iz Beča na osnovi međudržavnog ugovora o vraćanju kulturnih dobara, sklopljena između Austrije i Jugoslavije 1923. godine. Bit će predan Sabirnom centru u Šibeniku.

Isprave Diplomatarija ispisane su na papiru. Zbornik isprava ima 295 strana koje nisu u cijelosti ispisane tekстом. U takvu je obliku, smatraju priređivači, nastao